

DİN VE SİYASET

Doç.Dr.Fazlı ARABACI*

Tarihten günümüze Din ve siyaset ilişkisi farklı toplumlarda farklı şekillerde ya da aynı toplumda tarihin farklı dönemlerinde farklı şekillerde algılanan ve gerçekleştirilen bir olgudur.

Sosyolojik bir gerçeklik olarak belirtmeliyiz ki, din müesseseleşme bakımından diğer toplum kuruluşlarında olduğu gibi devletle sıkı ve sağlam bir ilişki kurmaya çalışır. Bunun için bir dine mensup olma, şahsî inanç bağlılığı ya da belirli bir din etrafında bir araya gelmenin ötesinde, belirli bir hukuk çerçevesinde somut bir organizasyona katılmak anlamına gelir¹. Bu duruma göre, “her toplum siyasî norm ve kurumlarda kendini bütünleştiren kristalleşmiş bir nokta bulur. Bu, dinî alanla ilgili fenomenler için de geçerlidir. Bu nedenle dinî ve siyasi yapılar arasında her zaman bir ilişkinin olduğu gözlemlenmektedir”².

İster klasik dönemlerde isterse modern dönemlerde olsun sürekli anlam arayışı içerisinde olan ve içinde yaşadığı dünyayı yeniden inşa etme uğraşı veren insan, dinden bağımsız kalamayan toplumda, zihinsel olarak ürettiği düşüncelere meşruiyet zemini aramakta; Ürettiği düşünceleri davranışa dönüştürürken siyasi manevralara başvurarak dini ve ahlaki soyut durumları gündeme getirmektedir. İnsana ve varlık alanına, yaşanan hayata ilişkin belirli bir tutum takınmayı öğütleyen dinin, aynı zamanda siyaseti yönlendiren insanın siyasi eylemlerine değersel ve ahlaki düzeyde yön verici olması, dinle siyaset ilişkisinin bir yönüne işaret etmektedir.

Din ve siyasetin kesişme noktası dinin muhatabı olan ve aynı zamanda sürdürülen siyasi sistemin aktörü olan insanın her iki alanda da değişmez etken olmasından kaynaklanmaktadır. Dine bağlı ve siyaseti yönlendiren insanın olduğu bir yerde böyle bir ilişkinin yokluğuna inanmak ya da yokluğunu varsaymak dinin anlamsız, dine ait inanca dayalı eylem ve davranışların geçersiz olduğunu kabul etmektir. Öyleyse insana ve topluma dönük yönüyle dinle siyasetin birbirinden tamamıyla kopması zor görünmektedir. Çünkü her ikisi de toplumsal alanda gerçekleşmekte, her ikisinin de topluma yönelik projeleri bulunmaktadır. Her ikisinin kesiştiği nokta düşünen, inanan ve bu düşünce ve inançları çerçevesinde eylemde bulunan insan olmaktadır.

Ferdi ve toplumsal açıdan bakıldığında dinle siyaset arasındaki bu ilişki kopmaz görünmekte ancak bir kurum olarak inanan inanmayan herkesin, her kesimin kendisine eşit olduğu olması gerektiği devlet söz konusu olunca, dinle siyasetin arasında bir ayırımın olması zaruri görünmektedir. Bu zaruret toplumdaki din ve inanç özgürlüğünün bir garantisidir. Eğer

* Hitit Üniversitesi Çorum İlahiyat Fak. Din Sosyolojisi Öğretim Üyesi

¹ Rami AYAS, "Türkiye’de İlk Tarikat Zümreleşmeleri Üzerine Din Sosyolojisi Açısından Bir Araştırma", AÜB, Ankara, 1991, s. 18.

² Günter KEHRER, Roland ROBERTSON, Emile DURKHEIM, "Din Sosyolojisi(Çev. M.E.Köktaş, A.Topçuoğlu)", Vadi yay., s.78.

dinle siyaset birleşirse, din ve inanç bakımından çoğunluğu elinde bulunduranların inançlarına dayalı siyasi düşüncelerle devlet erki, iktidar gücü, birleşmiş olur ki bu durum, uygulamada bazı adaletsizliklere, haksız uygulamalara yol açabilir. Bu nedenle herkese ve her kesime eşit mesafede olması gereken devletin, devleti elinde bulunduran iktidar sahiplerinin dini inanç ve düşüncelerini kendi özel ve öznel dünyalarına saklamaları gerekir.

Devletin ve iktidarın dinden ayrı kalmasını gerektiren bu ve benzeri zaruretler olmakla birlikte dinle devlet adına sürdürülen siyaset arasında, birbirini etkileyen ilişkiler hep var olagelmıştır. Dinle siyaset arasındaki ilişkiler, başka bir ifadeyle siyaseti dine, dini siyasete yönlendiren faktörler temel olarak şu şekilde özetlenebilir:

-Dinin bir meşruiyet aracı olarak kullanılabilir olması,

-Dinin toplumsal bir varlık olan ve kutsalla bağını kesmeyen insan eylemlerinde etkin bir gerçeklik olması,

-Dinin siyasi otoriteyi ele geçirme eğilimine girebilmesi.

-Dinin siyasete, siyasetin dine araç yapılması şeklinde sıralanabilir.

İnsanın ve onun oluşturduğu toplumların farklı gerçeklikler üzerine kurulu olması, tarihsel süreçte din siyaset ilişkilerinin aldığı biçim ve şekilleri belirlemiştir. Bu ilişkilerin sınıflandırılmasında daha çok Hıristiyanlık ön plana alınmış ve bu çerçevede din siyaset ilişkileri çeşitli yönlerden sınıflandırılmıştır. Bu sınıflandırmalardan genel olarak en önde geleni şunlardır:

1-Kilise-devletin birlikteliğini ifade eden Teokrasi,

2-Kilise-devlet ayrımını ifade eden laiklik şeklindedir.

Diğer bir sınıflandırma Maurice Barbier'e aittir. Barbier batıdaki din-devlet, din-siyaset ilişkilerini dört gruba ayırmaktadır³:

1-Dinsel Yaklaşım: Dinin siyasete üstünlüğünü ön plana çıkaran Luther, Calvin, Bodin, Bossuet, De Maistre gibi Hıristiyan ilahiyatçı düşünürlerin savunduğu bir görüştür. Bunlara göre devletin dinden bağımsız bir varlığı yoktur ve devlet dinden çıkarılan kanun ve hükümlerle varlığını devam ettiren bir kurumdur.

2-Araçsal Yaklaşım: Dinin siyasete tabi olması gerektiğini savunan Machiavelli, Montesquieu, Hobbes, Spinoza, Rousseau düşünürlerine ait bir görüştür. Bu anlayışa göre din siyasetin emrinde olmalıdır.

3-Liberal yaklaşım: Din ve siyasetin ayrılığını savunan Locke, Constant, Lamennais, Tocqueville gibi düşünürlerine ait olan bu görüşe göre dinle siyaset ayrılmalı, kilise devletten, devlet kiliseden bağımsız bir şekilde yapılandırılmalıdır. Demokrasinin bir gereği olarak öne sürülen bu görüş, dinin toplumsal önemini vurgularken, zaman ve mekana bağlı olarak değişen devletten dinin tümüyle bağımsız olmasını savunmaktadır.

³ Şematik açıklama için Bkz. Maurice Barbier, Modern Batı Düşüncesinde Din ve Siyaset(çev. Özkan Gözel), Kaknüs yay., İst. 1999, s. 19.

4-Eleştirel yaklaşım: Din ve siyaset ilişkilerine eleştirel yaklaşan Proudhon, Comte, Marx ve Engels, Gramsci gibi düşünürlerle ait bir görüştür. 19. yy. dan itibaren sistematik bir eleştirinin konusu yapılan dinin toplumdaki yeri yeni bir tarzda düşünülür. İlimli ve radikal olmak üzere iki şekilde sürdürülen bu eleştirilerde geleneksel din anlayışı -Hıristiyanlık-sanayi toplumuna uygun düşmediğinden reddedilir. Bu dinin yerine geçecek pozitivist din anlayışı önerilir. Marx ve Engels'te radikal bir tarza bürünen eleştirilerde din ve siyaset ayırımı yeterli görülmez, yeni dinsel biçimlerin bile topluma cevap veremeyeceği üzerinde durulur. Dinin insan için yabancılaştırıcı olduğunu komünist bir toplumda tamamen ortadan kalkacağını savunurlar.

Batıda başlayan Din siyaset ilişkisine ilişkin bu tartışmalar farklı boyutlarıyla bugüne kadar devam etmiş, İslam dünyasından çeşitli nedenlere dayalı göç hareketleriyle bu tartışmalara İslam dini de eklenmiştir.

İslam dünyasında İslam'ın erken dönemlerinde ortaya çıkan din siyaset ilişkisi Müslüman toplumların kültürel birikimi ve medeniyet tecrübeleri çerçevesinde şekillenmiş batı'dakinden farklı bağlamlarda tartışıla gelen bir konu olmuştur. Geçmişte entelektüel alanda, hem felsefi hem ahlaki olarak tartışılan bu konu, modern dönemlerin uygulamalarına bağlı olarak hedef ve amaçları farklılaşabilen siyasi ve ideolojik yaklaşımların etkisine girmiştir. Diğer yandan, İslam'ın üzerinde doğup geliştiği topraklarda olduğu kadar yeni göç hareketleriyle yayıldığı batı dünyasının farklı ülkelerinde üzerinde fikirler yürütülen, yeri ve sınırlarının ne olacağı tartışılan bir konu olmaya devam etmektedir.

İslam'da Din siyaset ilişkisinin iç içe olduğunu savunanlar Kur'andan bazı ayetlere ve Hz. Peygamberin uygulamalarına göndermede bulunarak bir modelin olduğunu öne çıkarırlar. Gerçekten Kur'an siyasi bir model önermiş midir? Hz. Peygamberin kendisine indirilen Vahyle inşa etmeğe çalıştığı dini-toplumsal ortamın gerçekleşmesinde güttüğü siyasetle, kendisinden sonra gelenlerin Vahyi yorumlayarak, tarihsel ve kültürel alanda bütün insani gerçekliklerin birleştiği bir zeminde yapmaya çalıştıkları siyaseti aynileştirmek mümkün müdür?

Halifelik dinen önerilen mutlak bir model midir? Halifelik mutlak bir model ise bunun dışındaki saltanata dayanan siyasi modeller ne kadar dinidir? İlk dönemlerde halifelik, daha sonra saltanat, meşrutiyet, cumhuriyet, demokrasi, liberal muhafazakârlık vb. dini ise daha sonraki dönemlerde "dini olan siyasi model" ne olacaktır? Tarihsel süreçte değişen ve dönüşen bir siyasi model nasıl olup ta İslam'ın öngördüğü model olmaktadır? Anlaşılacağı üzere belirli bir siyasi modeli, İslam'a ve temel kaynaklarına onaylatarak dini meşruiyetini sağlamak ucu açık olan bir durumdur. Bu da İslam'ın belirli bir model önermediğini açıkça ortaya koyar.

Kur'anın zamana, mekâna tarihsel ve toplumsal alana ilişkin olarak düzenlenen ve şekillenen siyasal modele ilişkin bir önerisinin olduğunu söylemek zordur. Hz. Peygamberin belirli bir siyasal model ve programla ortaya çıktığı da söylenemez. Ne var ki Hz. Peygamberin davetine uymayanlar, bu davetle kendi geleceklerini tehlikede görenler bu daveti siyasi olarak yorumlamışlardır. Kur'an ve sünnette siyasi bir model aramak boşuna bir çabadır. Çünkü Kur'an toplumsal alanda gerçekleşen siyasi modeli, insan tecrübesi ile şekillenen toplumsal alana bırakmıştır.

Kur'an siyasi bir model önermez ancak hayatın diğer alanlarında olduğu gibi siyasetle uğraşan inananlara ahlaki değerler sunar. Bu değerler çerçevesinde aklederek ve ictihadi çabalarda bulunarak bir model geliştirilebilir, ama bu modelin İslam'ın önerdiği mutlak model olduğu iddia edilemez. Nitekim Hz. Peygamberin vefatından sonra ashabın önde gelenleri bir

araya gelerek düşünmüşler, Hilafet modelini oluşturmuşlardır. Ne var ki 632'de Hz. Peygamber'in vefatıyla "İslâmî Tarihsel (Siyasî) Eylem Modeli", olan "Hilafet", kabile ötesi bir "Devlet Akli" olarak, Arapların soya dayalı eski sistemlerinin birçok direnişi karşısında, yeterli bir belirginlikle bir grup mühtediye kendisini kabul ettirmiştir. Ancak bundan sonra gelen soya dayalı saltanat sistemi, Müslümanların son üç halifesinin katli ardından, Haşimîler karşısında sırası geldiğinde inisiyatifi Abbasîlere bırakacak olan Ümeyye soyunun zaferi ile gösterir. Bu zaferle Ümeyyeoğulları, tamamen geleneksel (kabilevî) ittifaklara dayanarak* merkezileştirici ve birleştirici bir devlet, gitgide siyasal ve kültürel gücün bir aracı haline dönüşecek olan Arapça bir yazı ve zorla kabul ettirilen dinsel bir ortodoksluk"⁴ ve kendilerinin oluşturdukları bir din-siyaset anlayışıyla iktidarlarını sağlamlaştırmaya çalışmışlardır.

İslam topraklarında ortaya çıkan bütün siyasî güçler kendilerini, Kur'anın ve Peygamberin öğretilerinin temsilcileri olarak göstermişlerdir. Bunu yaparken Ulemanın "Fitneli ve karışık bir ortamda yaşamaktansa, meşruluğu tartışılan bir iktidara bağlı olarak yaşamak daha iyidir" görüşünden faydalanarak, geçmiş Peygamberlerin ve ümmetlerinin Kur'an'da geçen kıssalarına göndermede bulunan ayetlerin dikkat çektiği hususları dile getirerek, kendi siyasî uygulamalarına meşruiyetin ve itaatin yollarını açmışlardır. Örneğin Kur'an'da geçen kıssalarda, peygamberlerin ağzından devamlı olarak vurgulanan "Allahtan sakının ve bana itaat edin" ya da "Allaha ve Rasûlüne itaat edin", sözünü kendilerini Kur'anın ve Peygamberin öğretilerinin temsilcileri olarak gördüklerinden, uyguladıkları siyaseti meşrulaştıracak aşkın bir otoriteye yer vererek anlamlandırmışlardır.⁵ Nitekim bu durumu teyit edici İslam tarihinde oldukça fazla örnek bulmak mümkündür. Örneğin Abbasî Halifelerinin otoritesini savunma çabasında olduğu anlaşılan Maverdî, "Hilafet denilen İmamet, dinin korunması ve dünyanın idaresinde Peygamberliğin yerini almak için kurulduğunu"⁶ söylemesi bu tür meşruiyet kaygılarının tezahürü olarak görülmektedir. Böyle bir uyarılma ve İslâmî yorumları siyasî gerçekliklerle bağdaştırma, başka bir deyişle ideal olanla siyasî gerçeklik arasında uzlaşma sağlama geleneğinin Kelamcılardan, Fıkıhçılara (Sünnî) kadar hemen hemen tüm Ulema sınıfı tarafından devam ettirildiği anlaşılmaktadır. İslam dünyasında yukarıdan belirlemeci bir tarihin oluşum sürecinde, özellikle Sünnî ulema, mevcut durumu savunma ve olanlara göz yumma durumuna itilmişlerdir.

Böylece siyasî bağlamda "Fıkıh Ulemasının görevi, hilafet doktrinini formüle edip yorumlamak değil, İslam cemaatinin birliğini korumak gayesiyle Kur'an, Sünnet ve Hadis'i siyasî gerçekliğin ışığı altında yorumlayarak mevcut tarihî-siyasî durumun Şeriata uyumlu olduğunu ifade etmek"⁷ olmuştur.

Burada önemli bir hususu belirtmek gerekirse, "Ulemanın yorumladığı şekliyle Din, hukukun medenî, özel, ticarî gibi çeşitli yönlerini içerse de, Ulema hükümet kararlarının dine dayanması gerektiği konusunda, pek fazla ısrarlı olmamıştır".⁸ Bunun tarihî olarak daha yakın

* Emevîler ellerinde bulunan İktidarı koruyup güçlendirebilmek için sadece kendi soylarına değil Kays, Kelb ve Yemenli Ezd gibi kabilelerle de İşbirliği yapmışlardır.

⁴ Muhammed ARKOUN, "Kur'an Okumaları", İnsan yay., İstanbul, 1995, s. 285.

⁵ A.g.e., s. 275 vd.

⁶ Ebu'l-Hasan Habib el-MAVERDÎ, "el-Ahkâmü's-Sultaniyye(Çev. A.ŞAFAK)", Bedir yay. İstanbul, 1994, s. 29.

⁷ Ervin I.J.ROSENTHAL,"Orta Çağda İslam Siyaset Düşüncesi", İz yay.,İstanbul, 1996, s. 42-43.

⁸ M. G. WATT, "İslâmî Hareketler ve Modernlik(Çev. T.Koç)", İz yay., İstanbul, 1997, s. 138.

ve somut örneklerini Osmanlı'da görmemiz mümkündür. Kanun-u örfi olarak nitelendirilen Sultanın hüküm ve uygulamaları, Ulemanın, “Şer’î bir mesele değildir Ulu'l-Emr nasıl emretmiş ise öyle amel oluna!”⁹ şeklinde vermiş olduğu fetva ile meşruluk kazanıyor. Böylece, Ulemanın siyasî gerçekliği dikkate alarak yaptığı dinî yorumun ötesinde tamamen siyasî olan bir karar da dinîleşebiliyordu.¹⁰ Başka bir deyişle “Şeriatı, Ulema aracılığıyla kendi bünyesi içine alan devlet, ona bu bünyenin özelliklerini katarak kendi dünya görüşüne, yönetim anlayışına uygun siyasal bir nitelik kazandırmış, örfî hukuku pek çok alanda devreye sokarak onun bazı alanlarına müdahale etmek suretiyle, önemli ölçüde kendi pragmatik amaçlarına elverişli hale büründürmüştü”¹¹ oluyordu.

İslam tarihindeki bu uygulamalardan da anlaşılacağı üzere, İslam’da din siyaset ilişkileri çerçevesinde, farklı şekillerde tartışılan modellerin olması, maslahat ve örften, Müslümanların bağlı oldukları ya da oluşturdukları kültürel gelenekten kaynaklanmaktadır. Örneğin ilk dönemlerde Hilafet, sonraları saltanat, modernleşme süreciyle birlikte meşrutiyet, cumhuriyet ve demokrasi gibi yönetim biçimlerinin İslam’la özdeşleştirilmesi bunu göstermektedir.

Tarihi süreçte, içinde bulunulan toplumsal şartlara bağlı olarak dinin yorumundan çıkarılan ya da dine söylettirilen siyasal modeller, dinin ontolojik yapısıyla ilişkili değil, epistemolojik durumla ilgilidir.

Bu kısa bilgiler çerçevesinde bile, İslam’da din siyaset ilişkisini anlamak ve tartışmak için öncelikle tarihi tecrübeyi anlamının gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda yapılan araştırmalar ve yapılan tartışmalar dikkate alındığında, kullanılan kavramların, önerilen modellerin kutsal ve bağlayıcı olmadığı müşahede edilmektedir.

Sonuç olarak din siyaset ilişkisi dinle siyasetin birleştiği ve kesiştiği toplumsal alanda kaçınılmaz görünen bir durumdur. Ferdi ve toplumsal bağlamda dinle siyaset arasında bir ayrımın yapılması zor görünmekte ancak devletle din, devlet adına sürdürülen siyasetle din arasında bir ayrımın yapılması da zaruri görünmektedir. Din siyaset ilişkilerinin boyutlarını görme ve yeniden belirleme gereği duyuluyorsa farklı toplumlarda ya da aynı toplumun farklı dönemlerinde gerçekleşen tarihi süreçlere bakmak ve iyi analiz etmek gerekir. Unutmamak gerekir ki geleceğin inşası geçmişi iyi anlamaktan geçer.

⁹ Ö.Lütfi, BARKAN "Caractère Religieux et Caractère Séculier des Institutions Ottomanes", Contributions à l'histoire économique et sociale de l'Empire Ottoman, J.L. Bacqué-Grammont et P.Dumont, Paris, Ed. Peeters, 1983, s. 16.

¹⁰ İleri okumalar için bkz. Halil İNALCIK, "Örfî-Sultanî Hukuk ve Fatih'in Kanunları", *A.Ü.S.B.F.D.*, C.XIII., sayı:2, Ankara, 1958, s. 102-126.

¹¹ A.Yaşar OCAK, "Osmanlı Toplumunda Zındık Ve Mülhidler", TVY yay., İstanbul, 1998, s. 115.